

Jan Gancewski

"Zur Wirtschaftsentwicklung des Deutschen Ordens im Mittelalter",
hrsg. v. Udo Arnold, Marburg 1989 :
[recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 185-187

1992

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RECENZJE i OMÓWIENIA

Zur Wirtschaftsentwicklung des Deutschen Ordens im Mittelalter, hrsg. v. Udo Arnold, *Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens*, Bd. 38, Marburg 1989, s. VI, 189, ilustracje.

Powyższy tom zawiera referaty wygłoszone na pierwszej konferencji zorganizowanej przez Komisję Historyczną do Badania Dziejów Zakonu Krzyżackiego w Bad Mergentheim w 1986 roku. Konferencja poświęcona była sprawom gospodarki Zakonu Krzyżackiego, w szczególności w jego posiadłościach na terenie Rzeszy i w państwie pruskim. Referaty przygotowane zostały przez badaczy holenderskich, niemieckich i polskich.

Pierwszy artykuł, napisany przez Klause Militzera, przedstawia działalność gospodarczą domów zakonnych na terenie Rzeszy, przy tym skupia uwagę na sprawach wytwórczości i dochodów w poszczególnych baliwatach. Problem ten ukazany w sposób porównawczy w zakresie produkcji rolniczej, zwłaszcza uprawy winogron, objął wskazany region. Autor ograniczył się z powodu braku źródeł do wieku XV. Omówił sytuację gospodarczą baliwatów i komend z punktu widzenia organizacji gospodarki oraz jej struktury. Wydaje się, że globalne porównanie powyższych zagadnień na terenie Rzeszy i Prus mogłoby przynieść sporo ciekawych wniosków, jeśli chodzi o dokładniejsze wyjaśnienie mechanizmów administracyjno-gospodarczych oraz funkcjonowania handlu Zakonu Krzyżackiego.

Interesującą działalność gospodarczą prowadził Zakon w komendzie fryzyjskiej. Przedstawiona została ona przez Johanna A. Mola w artykule *Z historii gospodarczej osady Zakonu Krzyżackiego we Fryzji*. Swoista odmienność działalności gospodarczej Krzyżaków w tamtym regionie była związana ze specyficznym położeniem geograficznym. Komenda fryzyjska należała do baliwatu utrechckiego. Położenie stwarzało korzystne warunki do prowadzenia gospodarki i czyniło zeń atrakcyjny punkt handlowy. Autor, wyjaśniając problemy gospodarcze komend fryzyjskich, widzi funkcjonowanie ich w obrębie systemu administracyjnego regionu, co wydaje się oczywiste, gdyż żadna gospodarka, także tych komend, nie mogła działać w izolacji. O roli komend baliwatu utrechckiego, takich jak np. Nes, świadczy również — co podkreśla Mol — ich stosunkowo duży dochód otrzymywany z prowadzenia właśnie działalności gospodarczej, w porównaniu ze stosunkowo niewielką pod względem obszaru komendą i mało licznym konwentem. Problemy gospodarcze zostały omówione przez Autora w kontekście rozwoju administracyjnego. Mol relacjonuje jej historię począwszy od XIII wieku aż do początku wieku XVI. Do ciekawszych twierdzeń Autora należy powiązanie rozwoju gospodarczego omawianego regionu ze swoistą „religijną koniunkturą” jako elementem społecznym tego zjawiska. Należy zgodzić się ze stwierdzeniem, że nie można generalizować owej „koniunktury”, o czym możemy się przekonać na przykładzie państwa zakonnego w Prusach, gdzie nie zawsze koniunktura gospodarcza szła w parze z życiem wewnętrznym Krzyżaków.

Ośrodki rolnicze komendy Heilbronn zostały omówione przez Michaela Diefenbachera w artykule *Rolniczo-gospodarcze centra Zakonu Krzyżackiego. Przyczynek do historii gospodarczej komendy Heilbronn w późnym średniowieczu*. Problem przedstawiono na podstawie rozwoju głównych gałęzi produkcji. Diefenbacher starał się ukazać ich powiązania w obrębie systemu gospodarczo-produkcyjnego komendy Heilbronn. Dość dokładnie omówił stronę ilościowo-jakościową gospodarki. Podobnie jak w przypadku

artykułu Mola również tutaj Autor zamknął dzieje komendy w podobnych ramach chronologicznych — począwszy od jej założenia w drugim dziesięcioleciu XIII wieku aż po przełom XV i XVI wieku. W obrębie tych trzech stuleci dokonał analizy porównawczej produkcji gospodarczej komendy i jej jakościowej i ilościowej struktury. Rozwój gospodarki z jej specyficzną produkcją — uprawą winorośli — był zależny od ogólnej kondycji agrarnej regionu. Ta z kolei istniała w systemie naczyń połączonych nie tylko z gospodarką, ale również z ogólną sytuacją społeczno-polityczną. Wnioskowany przez Diefenbachera zastój gospodarki był reakcją na późnośredniowieczną depresję w rolnictwie, co zbiegło się w czasie z postępującymi przemianami w szeregach zakonnej społeczności i penetracją tamtych terenów przez cystersów. Wpłynęło to znacznie na politykę gospodarczą tamtejszej komendy Zakonu Krzyżackiego.

Kolejny artykuł opublikował Udo Arnold: *Uprawa winorośli i handel winem Zakonu Krzyżackiego w średniowieczu*. Tytuł artykułu nie odzwierciedla właściwie jego zawartości, gdyż zawęża poruszony w nim problem. Oprócz zagadnienia produkcji i handlu przedstawiona została rola wina, przy tym nie tylko w społeczności zakonnej, oraz jego „walka” z nie mniej popularnym piwem i innymi napitkami. Przedstawiając największych producentów wina pod względem terytorialnym, Autor ukazał również głównych odbiorców i eksporterów tego napoju w Europie, z którymi Zakon utrzymywał stosunki handlowe. Szczególnie dobrze została pokazana struktura handlu winem i rola głównych ośrodków, zwłaszcza w Rzeszy. Niewątpliwie oddzielnym zagadnieniem — co podkreśla Autor — jest strona praktyczno-techniczna omawianego zagadnienia. Miała ona jednakże istotny wpływ na jakość i ilość zarówno produkcji, jak i sprzedaży czy też zakupu wina. Została również zwrócona uwaga na handel winem poza granicami Rzeszy i państwa zakonnego w Prusach, lecz w sposób zbyt szkicowy, aby głębiej wyjaśnić wzajemne uwarunkowania w handlu winem na terenie państwa krzyżackiego w Prusach.

Henryk Samsonowicz w artykule *Zakon Krzyżacki jako potęga gospodarcza obszaru bałtyckiego* omówił strukturę gospodarki krzyżackiej i jej rolę dla państwa zakonnego jako katalizatora stymulującego układ gospodarczo-handlowy w obrębie Bałtyku. Rola Zakonu Krzyżackiego została przedstawiona na płaszczyźnie porównawczej z innymi krajami bałtyckimi. Warto tu zwrócić uwagę, że Autor dokonał tego porównania biorąc za podstawę takie wielkości i liczby, jak zaludnienie, rozwój miast, obszar domen, dochody skarbu państwa i jego udział w handlu bałtyckim. Gospodarka krzyżacka i jej potęga na przełomie XIV i XV wieku opierała się przede wszystkim na fakcie posiadania przez Zakon największych obszarów ziemi w swoim państwie oraz dóbr materialnych, np. w postaci licznych zamków i istniejących tam obiektów gospodarczych różnego typu. Poza tym Zakon miał w swym ręku administrację, która zarządzała nie tylko powyższymi obiektami, ale również gospodarką w obrębie komturstw, wreszcie handlem poprzez wielkich szafarzy w sposób scentralizowany. Ciekawym wątkiem — ukazany przez Samsonowicza — są różnego rodzaju operacje pieniężne dokonywane przez Krzyżaków, jak np. kredyt czy też istnienie instytucji hipoteki, niestety, tylko zasygnalizowane przez Autora.

Rozwinięciem powyższego wątku jest kolejny artykuł, tym razem autorstwa Bernharta Jähniga *Z ekonomiki Zakonu Krzyżackiego w Prusach szczególnie od XIII do początku XV wieku*. Autor omówił w nim poszczególne dziedziny ekonomiki krzyżackiej w Prusach, ukazując je na przykładzie czterech głównych działów: handlu, gospodarki, dochodów i wydatków. Podstawą źródłową dla Jähniga były źródła rachunkowe Zakonu. Należy się zgodzić ze stwierdzeniem, że rozwojowi gospodarki — co podkreśla Jähnig — musiały sprzyjać określone przemiany polityczne w państwie krzyżackim w Prusach, w szczególności te, które prowadziły do wszechstronnej dominacji gospodarczej Zakonu. Poza tym musiały być także dogodne uwarunkowania zewnętrzne, np. w postaci

odpowiedniej koniunktury na określone produkty oraz sprzyjający układ geopolityczny. Nie ulega wątpliwości, że taki właśnie, a nie inny kształt gospodarki był uzależniony od wytworzonej struktury administracyjnej i własnościowej. Autor przytacza na to liczne dowody. Najwięcej miejsca poświęcił skarbowości Zakonu. Udokumentowane przykłady obrazują wyjątkowość gospodarki krzyżackiej od 1400 roku, w okresie jej szczytowego rozwoju.

Ważne zagadnienie zostało zaprezentowane przez Zenona Huberta Nowaka w artykule *Przedzamcze jako centrum gospodarcze Zakonu Krzyżackiego w Prusach*. Postawiona teza o szczególnej roli przedzamczy jako obiektów centralnych w gospodarce zakonnej została potwierdzona wieloma przykładami z państwa pruskiego Zakonu Krzyżackiego. Wskazuje na to chociażby usytuowanie i struktura zabudowy poszczególnych przedzamczy, która określa już samo przeznaczenie obiektów. Skupienie dużej liczby różnych warsztatów rzemieślniczych (np. snycerni, kuźni itp.) czy też licznych młynów oraz magazynów i spichrzy na tak stosunkowo niewielkim terenie czyniło z przedzamczy swoiste centra gospodarcze. Świadczy o tym także wielkość produkcji i przechowywanie poszczególnych artykułów właśnie na przedzamczach. Autor postawił wiele pytań, na które przyjdzie dopiero odpowiedzieć w dalszych badaniach, a zwłaszcza o relację między przedzamczem a miastem.

Ostatnim artykułem zamieszczonym w omawianym tomie jest artykuł Mariana Arszyńskiego *Budownictwo w systemie gospodarczym Zakonu Krzyżackiego w Prusach*. Autor, zajmując się krzyżackim budownictwem zamkowym, wskazuje na złożoność ówczesnego procesu budowlanego, w którym ważną rolę odgrywała organizacja i technika budowy, jak i transport oraz zaopatrzenie materiałowe. Jest oczywiste, że do jego prawidłowego funkcjonowania potrzebna była Zakonowi sprawna administracja, którą dysponował. Oprócz administracji — zdaniem Arszyńskiego — miały wpływ nań inne uwarunkowania, a mianowicie możliwości finansowe inwestycji. Nie należy jednak nadto przeceniać tego ostatniego czynnika w procesie budownictwa, ze względu na specyfikę powiązań gospodarczych, administracyjnych i społecznych w państwie krzyżackim i możliwość wykorzystania znacznej siły roboczej o charakterze „darmowym” z tytułu wykonywania określonych powinności przez miejscową ludność. Podkreślana przez Autora „prymitywność” form zabudowy XIII—XIV-wiecznej wynika niewątpliwie z przyjęcia perspektywy późniejszego okresu.

Jan Gancewski

Georg Michels, *Zur Wirtschaftsentwicklung von Passenheim im Ordensland und Herzogtum Preussen bis 1619*. Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk, Lüneburg 1988, ss. 147.

Praca Georga Michelsa mówi o historii mazurskiego miasteczka Pasymia. Pierwsze publikacje dotyczące przeszłości poszczególnych miast mazurskich zaczęły powstawać już w XIX wieku¹. Każde z miast starało się mieć opisaną i wydaną swoją monografię, by poświadczyć starożytność i znaczenie w historii Mazur². Takiej kroniki doczekało się też miasteczko Pasym; jej twórcą był pastor ewangelicki Bernhard Wosien³. Prace te jednak nie miały większej wartości naukowej, podobnie jak wiele publikacji wydanych po II

1 Por. M. Toepfen, *Geschichte des Amtes und der Stadt Hohenstein*, Hohenstein 1859; J. Gregorovius, *Die Ordensstadt Neidenburg in Ostpreussen*, Marienwerder 1883; C. Beckherra, *Rastenburg historisch-topographisch dargestellt*, Rastenburg 1880.

2 Por. np. E. Trinckner, *Geschichte der Gemeinde Lötzen*, Lötzen 1912; J. Zachau, *Chronik Stadt Angerburg*, Angerburg 1921; E. Merks, *Geschichte der Stadt Willenberg*, Willenberg 1936.

3 B. Wosien, *Chronik der Stadt Passenheim*, maszynopis z około 1923 r. w zbiorach prof. J. Matłki; u G. Michelsa błędnie Louis(?) Wosien.